

Szekeres Ágnes, régész

SZARMATA TEMETŐ TOPOLYA - BÁNKERTEN¹

Bácsotoplya a Bácskában, Szabadkától 30 kilométerre, délre fekszik a Szabadka - Újvidék régi autótút (E-5) vonalán. A városka déli határában, egy természetes magaslaton már az ötvenes években találtak csontvázas sírokat. A szakszerű helyszínelések alkalmával kiderült, hogy a Krivaja (Bácsér patak) és annak névtelen mellékága által határolt felszigetszerű földnyelven két különböző korú temető fekszik.² 1972-ben, a Bánkertnek nevezett magaslaton vágóhíd alapjait kezdték ásni. Mire a szakembereket értesítették (egy évvel később), az előrehaladott munkálatok a temetők középső, centrális részét, már megsemmisítették. A mentőásatás 1973. augusztusában kezdődött meg az épülő vágóhídnál és a környező parcellákon, és még négy szezonon keresztül folytatódott. Előkerült egy 41 síros szarmata, és egy 166 síros avar temető.³ (1. sz. ábra)

A sírok leírása⁴

1. sír⁵

A bolygatott sírnak csak a déli oldala maradt meg, az északi oldalt teljesen tönkretette a rablógödör. A valószínűleg szabályos téglalap alakú sír nyugati oldalát is a ráásás alkalmával szélesítették ki, habár az ásatók a felszínen a rablógödör feltöltését nem figyelték meg.⁶ A sír mélysége: 105 cm. A koponya, a hosszúcsontok egy része, a borda és csigolyatöredékek a sírgödör déli felében voltak összehúzva. A sírgödör tájolása: ÉÉNY-DDK⁷, leletet nem találtak.

¹ A temető a szerb szakirodalomban Bačka Topola-Klanica néven található. A lelőhelyről eddig csak előzetes jelentések jelentek meg.

² Abban az időben ásatásra nem került sor.

³ A feltárást Szekeres László és Ricz Péter, a Szabadkai Városi Múzeum munkatársai vezették. Az anyag ugyanitt van leltározva.

⁴ A sírokat a feltárási sorrendjében, folytatólagosan számozták.

⁵ Ha a sírleírásban egy-egy szempont nem szerepel, az azt jelzi, hogy az adat hiányzik.

⁶ Az ásatási dokumentáció alapján a rablógödör feltöltését egy esetben sem figyelték meg.

⁷ A sírt a tájolása alapján sorolták a szarmata sírok közé.

4. sír (I. tábla A)

A lekerekített sarkú, szabályos téglalap alakú gyermeksír hossza: 125 cm, szélessége: 50 cm, mélysége: 60 cm. A kislány csontvázából csak a koponya, pár borda és a hosszúcsontok maradtak meg. A halottat a hátára fektették kinyújtott végtagokkal. Sírintex: 2,4. A csontváz tájolása: D-É.

Viseleti tárgy:

1. A csontváz nyaki részén találtak egy négyszög keresztmetszetű, eredetileg ezüstdróból készült, hurkos-kampós záródású **torquest**. A törés után hasonló bronzdróttal pótolták ki. (I. tábla 2).

2. A mellkason egy **bronzfibula**.⁸

3. A jobb karon két, négyzet keresztmetszetű, nyitott végű bronz **karperec** került elő. Mindkét karperec végein függőleges rovátkolások figyelhetők meg. (I. tábla 3-4)

4. A bal karon egy **vaskarperec** volt, csak két töredéke maradt meg. (I. tábla 1)

5. sír (I. tábla B)

A laza humuszba ázott sír körvonalait még nyomokban sem lehetett megfigyelni. A sírgödör mélysége: 60 cm. A halottat a hátára fektetve tették a sírba. Karok a törzs mellett kinyújtva, a lábai kissé behajlítva bal felé fordulnak. Bolygatásra utal az a tény, hogy a koponya hiányzik a sírból. A csontváz tájolása: D-É. A sírban lelet nem volt.⁹

6. sír

A hosszú, téglalap alakú sírt rablás alkalmával teljes hosszában megbolygatták. Hossza: 258 cm, szélessége: 70 cm, mélysége 140 cm. A felnőtt egyén csontvázából alig maradt egy pár töredék, a megmaradt darabokat a sír teljes hosszában széthúzták a bolygatás alkalmával. Sírintex: 3,68. A sírgödör tájolása: É-D.

Melléklet:

1. A sír északi felében az összedobált csontok között egy Drag. 33-as **terra sigillata csésze**. M: 6,6 cm, fá: 4,6 cm, szá: 11 cm. (I. tábla 5)

14. sír

A szabályos téglalap alakú sírgödör déli oldalát a rablógödör semmisítette meg. A sír szélessége: 66 cm, mélysége: 81 cm. A csontváz a bolygatás alkal-

⁸ A lelet az ásatási naplóban még szerepel, de a leletek között már nem találtam, leltározva sincs.

⁹ A sírt a tájolása alapján sorolták a szarmata temetkezések közé.

mával majdnem teljesen megsemmisült, a megmaradt csonttörmelék a sír északkeleti sarkában koncentrálódott. A sírgödör tájolása: É-D.

Viseleti tárgy:

1. A betöltésből került elő 5 darab lapított gömb alakú **üveggyöngy**. Két piros, két kék és egy zöld. (I. tábla 7)

2. Szintén a betöltésből egy domború hátú, enyhén ívelt élű **vaskés**. (I. tábla 6)

3. A sír betöltéséből előkerült egy szürke, korongolt nagyobb méretű **edény** (hombár?) töredéke is.¹⁰

27. sír (II. tábla A)

A szabályos téglalap alakú sírra a déli oldalán ástak rá a rablók, ez alkalommal ki is mélyítették a gödröt. A sír hossza: 250 cm, szélessége: 100 cm, mélysége: 108 cm. A koponya és a felsőtest teljesen hiányzik a sírból. A kinyújtott lábak in situ maradtak, csak a bal alsó lábszárcsont hiányzik, valószínűleg egy állat tolta el a helyéről. Sírindex: 3,57. A csontváz tájolása: D-É.

Viseleti tárgy:

1. A combcsontok között egy "D" alakú **vascsat** töredéke. (II. tábla 3)

Használati tárgy:

2. A bal combcsonton egy domború hátú, homorú, egyélű **vaskés** pengéje került elő. (II. tábla 1)

3. A ásatási napló szerint a sírban találtak egy **tűzkövet**.¹¹

4. Előkerült egy **vasár** két töredéke is, a jobb lábszárcsont belső oldalán. (II. tábla 4)

5. Ismeretlen rendeltetésű **vastöredék**. (II. tábla 2)

Melléklet:

6. Mind az ásatási napló, mind az ásatási leltárkönyv említ egy bronz **érmét**.¹²

30. sír (II. tábla B)

A laza humuszban a sírgödör nem rajzolódott ki. Mélysége: 118 cm. A halottat a hátára fektetve helyezték a sírba. A karok szorosan a test mellett,

¹⁰ Az edénytöredék nem tartozik a sír leletei közé, ezért nem közlöm a rajzát.

¹¹ A lelet valószínűleg elkallódott.

¹² A lelet elkallódott.

a lábak is szorosan összezárva. A lábfejcsonthoz állat bolygathatta meg. A felnőtt férfi csontvázának hossza: 190 cm.

A csontváz tájolása: D-É

Viseleti tárgy:

1. A csontváz nyakán egy négyszög keresztmetszetű ezüstdrótból készült **torques** töredéket találtak. A torques végén elkalapált hurok is töredékes. (II. tábla 7)

2. A bal combcsont belső oldalán egy négyszögletes csatlemezzel erősen korrodálódott **vascsat**. A csatpecsek és a csatrest csak csontjaiban maradt meg. Alsó és felső lemeze között 5 mm vastag bőrszál maradványaival, a csatlemezen rározsdásodott, jól kivehető textil lenyomatával. (II. tábla 5)

3. Egy bronzból készült **szegecs**, valószínűleg a csat szíjhoz való rögzítésére szolgált. (II. tábla 8)

Használati tárgy:

4. Egy domború hátú, homorú élű **vaskés** pengetőtöredéke. (II. tábla 6)

5. A jobb alsókar külső oldalán **kovakő**. (II. tábla 9)

Melléklet:

6. A lábfejek között egy sötétbarna, homokos iszapoltású, rosszul égetett **edényke**. Az eredetileg nagyon töredékes darab felszedéskor szétmorzsolódott.¹³

37. sír

Szabályos téglalap alakú sírgödör. A sír hossza: 290 cm, szélessége: 160 cm, mélysége: 150 cm. A rablás alkalmával a csontokat kidobálták a sírból. Sírindex: 1,81. A sír tengelye: É-D

Viseleti tárgy:

1. Egy piros színű, négyszögű **üveggyöngy**, ami a betöltésből került elő. (III. tábla 1)

39. sír (III. tábla A)

A hosszú téglalap alakú sírgödör délkeleti oldalát a rablógödör ásásakor szélesítették ki. A sír hossza: 243 cm, szélessége: 75 cm, mélysége: 105 cm. A felsőtest csontjai teljesen hiányoznak, a koponya a gerincoszlop alsó felére került. A bal medencecsont és a lábak eredeti helyükön vannak. Az in situ maradt csontok alapján a halottat kinyújtva a hátára fektették. Sírindex: 3,24. A csontváz tájolása: DDK-ÉÉNY.

¹³ Restaurálásra alkalmatlan volt.

Viseleti tárgy:

1. A bolygatott koponya mellől egy bronz **csatt**töredék került elő. (III. tábla 3)

Használati tárgy:

2. A bal combcsont mellett egy domború hátú, enyhén homorú élű, középső, széles nyéltüskés **vaskést** találtak. A nyéltüskén famaradványokkal, a pengén pedig jól kivehető rározsdásodott textilmaradvánnyal. (III. tábla 4)

3. A felszedéskor egy **vastárgy** töredék került elő, egyik végén lyukkal. (III. tábla 2)

44. sír (III. tábla B)

A szabálytalan téglalap alakú sírgödört a rablógödör megásásával kiszélesítették, a sír déli oldalát pedig a 45. avar temetkezés vágta. A sír 165 cm mélyen feküdt. A rablás alkalmával a felsőtest csontjait kidobálták a sírból. A kinyújtott lábcsontok eredeti helyzetben maradtak meg. A csontváz tájolása: D-É.

Viseleti tárgyak:

1. A jobb combcsont belső oldalán egy szögletes **vascsat** töredékei kerültek elő. (III. tábla 7)

2. Valószínűleg a felszedés alkalmával leltek egy másik, szintén szögletes **vascsat** töredékeire. (III. tábla 8)

Használati tárgy:

3. A jobb lábszárcsonton egy nyújtott trapéz formájú **vascsiholó**, elkeskenyedő végének visszahajlításával képzett karikával. A sírből utólag még egy darabja előkerült. (III. tábla 5)

Melléklet:

4. A már elkorhadt lábfejek között egy korongolt, világosszürke, alacsony talpacskán álló, kihajló peremű, sekély **tál**. M: 5 cm, fá: 4,8 cm, szá: 12,4 cm. (III. tábla 6)

49. sír

Szabályos téglalap alakú sírgödör, amelyet az 50. avar sír teljes szélességében vág a déli oldalon. A sír 65 cm széles és 160 cm mély volt. A sírt valószínűleg már előzőleg kirabolták, de az avar temetkezés alkalmával is megbolygatták, mivel az őt átszelő avar sírban találták meg a szarmata sír koponyáját.¹⁴ Az eredeti szarmata sírból az összes vázcsontot kiforgatták. A sírgödör tájolása: É-D.

¹⁴ Megfigyeléseik szerint, az ásatók az 50. avar sír délkeleti oldalában talált koponyát a 49. szarmata sír koponyájának tartják.

Viseleti tárgy:

1. A sír betöltéséből előkerült két, kissé eltérő méretű, kék színű, sokszögű hasáb és egy erősen irizáló ovális alakú **üveggyöngy**. (IV. tábla 2)

2. Szintén a betöltésben találtak egy ovális **vascsatot**, amelyen jól kivehető textillenymomat van.¹⁵ (IV. tábla 1)

61. sír (IV)

A laza humuszos talajban a sírgödör méreteit nem lehetett megfigyelni. A sír mélysége: 84 cm. A rabolt sírban csak a kinyújtott lábsontok maradtak eredeti helyen, a felsőtest csontjai hiányoznak. A csontváz tájolása: DDK-ÉÉNY

Viseleti tárgy:

1. A felsőtest teljes hosszában és a bal lábfej helyén **üveggyöngy** füzér. 471 darab: fehér, zöld, piros, kék gömb alakú; fehér, piros, kék, fekete hengeres alakú; fehér, zöld, piros, kék, narancsszínű hasábalakú; zöld és piros szabályos hatszög szögalapú hasábas; piros sokszögű hasáb- és legömbölyített élű sokszögű üveggyöngyök. Egy darab fehér, hasáb alakú **hegyi kristálygyöngy** és egy hasáb, zöldessárga színű **agyaggyöngy**. (VIII. tábla 1)

2. A jobb bokán egy **vaskarika**. (IV. tábla 3)

3. Vastörmelék, valószínűleg **vascsat** pecketőredéke. (IV. tábla 4)

4. Meghatározhatatlan **vastárgy** töredéke. (IV. tábla 6)

Melléklet:

5. A két lábfej között sárgásszürke, kézzel formált **bögre**. M: 9,2 cm, fá: 6 cm, szá: 7,4 cm. (IV. tábla 5)

67. sír

A nyújtott téglalap alakú sírt kirabolták. Hossza: 310 cm, szélessége: 85 cm, mélysége: 40 cm. Egyetlen csont sem maradt a sírban. A sírgödör délkeleti oldalát a 68. avar temetkezés vágja. Sírindex: 3,64. A sírgödör tengelye: ÉÉNY-DDK.

Viseleti tárgy:

1. A betöltésből 15 darab piros, zöld, kék hasáb alakú, egy narancsszínű henger és egy fehér gömb **üveggyöngy**, négy darab szabálytalan hatszög alapú hasáb **karneolgyöngy**, és egy hasáb alakú **kalcidon gyöngy** került elő. (IV. tábla 9)

¹⁵ Az ásatási napló szerint a betöltéséből, különböző magasságokból rosszul égetett kerámia-töredékek is előkerültek. A leletet nem találtam meg.

2. Szintén a betöltésből kerültek elő a felcsavart végű **bronzkarika** töredékei. (IV. tábla 11)

Használati tárgy:

3. **Vasszerszám** egy darabja is előkerült. (IV. tábla 10)

78. sír

A hosszúkás, téglalap alakú sír hossza: 276 cm, szélessége: 80 cm, mélysége: 120 cm. A sírt kirabolták, a csontok egy részét a sírgödör délkeleti sarkában találták az ásatók. Sírindex: 3,45. A sírgödör tengelye: É-D.

Viseleti tárgy:

1. Valószínűleg egy szögletes **vascsat** töredékei kerültek elő a sír nyugati oldalában. A csatlemezen jól kivehető, odarozsdásodott szegecs-maradványokkal. (IV. tábla 8)

81. sír

Az üres sírgödörnek csak a szélessége volt megfigyelhető: 66 cm. A sírban sem csont, sem lelet nem volt.¹⁷ A sírgödör tengelye: É-D.

84. sír (V. tábla A)

A sírgödör körvonalait és alakját nem tudták megállapítani, mivel a laza humuszba ásták bele. Mélysége: 60 cm. A bolygatott csontváznak csak a jobb lába maradt meg in situ, ennek alapján a halottat kinyújtott helyzetben a hátára fektették. A csontváz tájolása: D-É.

Viseleti tárgy:

1. Egy bronzból készült, úgynevezett **omega fibula** a sír nyugati felében. (V. tábla 2)

2. **Vaskarika** töredékei a sír közepe tájáról. (V. tábla 3)

Használati tárgy:

3. A sír közepén egy középső nyéltüskés **vaskés** nyél és pengetöredéke. (V. tábla 1)

Melléklet:

4. A lábaknál egy sárgásszürke, korongolt bikónikus **tál**. M: 7 cm, szá: 14 cm, fá: 2,5 cm. (V. tábla 4)

94. sír

A téglalap alakú sírgödört a rablás során kiszélesítették, a 93. avar sírt pedig ráásták a déli oldalára. Szélessége: 86 cm, mélysége: 170 cm. A rablók a

¹⁶ A gyöngyanyagot felszedés után összekeverték pontos dokumentáció nélkül, később két füzérbe fűzték, szétválogatni nem lehet.

¹⁷ A tájolás alapján sorolták a szarmata temetőhöz.

sírt teljesen felforgatták. Az ásatási napló szerint a jobb lábszárcsont eredeti helyen maradt, a többi csont töredékes állapotban a sír egész hosszában szét-szórva. A csontváz tájolása: É-D.

1. A sír északi felében szétszórva, összetörve, **koporsókapcsok** töredékei. (VI. tábla 1-7)

Viseleti tárgy:

2. A sír északi oldalában egy **vascsat** töredéke. (VI. tábla 9)

Használati tárgy:

3. Szintén a sír északi felében egy **vaskés** három töredéke, a nyéltüskén farost lenyomat maradt meg. (VI. tábla 8)

95. sír (V. tábla B)

A 39 cm mélyen fekvő sír körvonalait nem sikerült megfigyelni. A csontok nagy része hiányzik. Eredeti helyen maradtak a lábszárcsontok, ennek alapján a halottat kinyújtott helyzetben a hátára fektették. A sírt valószínűleg egykoron már kirabolták, habár magas fekvése miatt földművelés következtében is tönkremehetett. A csontváz tájolása: D-É.

Viseleti tárgy:

1. A bokánál¹⁸ került elő egy bordázott bronz**csengő**, egy odarozsdásodott, törött vas pöcckel és bronz fülecskével. (V. tábla 5)

Használati tárgy:

2. A jobb combcsont mellől egy domború hátú **vaskés** penge vége került elő. (V. tábla 6)

Melléklet:

3. A lábak alatt egy szájával lefelé fordított, korongolt, pirosra festett provinciális **csésze**. M: 3,5 cm, szá: 11,5 cm, fá: 4 cm. (V. tábla 7)

103. sír

A hosszúkás, téglalap alakú rabolt sír keleti oldalát megbolygatta a 104. avar temetkezés is. A sírgödör hossza: 300 cm, szélessége: 95 cm, mélysége: 138 cm. A sírban két kupacban feküdtek a csontok. A déli félben a koponya és a láb csontjai, az északi felében pedig a karcsontok, borda és csigolyatöredékek. Sírintex: 3,15. A sírgödör tájolása: É-D.

1. Az ásatási napló szerint **vastöredékeket** találtak a betöltésben.¹⁹

¹⁸ Az ásatási napló nem pontosította, hogy melyik bokánál.

¹⁹ Nem találtam meg őket, valószínűleg teljesen elenyésztek.

Melléklet:

2. A sír északi felében a bolygatott lábcsonatok mellől egy kisméretű, kézzel formált szürkésfekete színű, rosszul égetett, morzsolódó **edényke** került elő. A felső rétege nagyrészt lepattogzott. A megmaradt részeken függőleges keresztbesímitások látszanak. M: 6 cm, szá: 3,5 cm, fá: 3 cm. (IV. tábla 7)

115. sír

A teljesen felforgatott sírgödör alakját nem lehetett pontosan nyomon követni. Mélysége: 190 cm. A keleti oldalába beleásták a 114. avar sírt. Csontanyag nem maradt a sírban. A sírgödör tájolása: az ásatási napló szerint É-D, a sírrajz szerint viszont ÉÉK-DDNY!

Viseleti tárgy:

1. Egy fehér, göb és egy narancsszínű négyzet alakú **üveggyöngy** került elő a betöltésből.²⁰ (VI. tábla 10)

Melléklet:

2. Szintén a betöltésből, egy szürke, korongolt, kihajló peremű **edény** darabjai. Talprésze hiányos. szá: 13,2 cm. (VI. tábla 11)

3. Két különböző kézzel formált **edény** egy-egy darabja. Az egyik piros színű, kerámiatöredékekkel soványított, a második sárgásszürke, égésnyomokkal. Törésfelülete fekete.²¹

119. sír (VII)

A sírgödör méretei nem voltak megfigyelhetőek. Mélysége: 80 cm. A sír valószínűleg bolygatott volt, a csonatok nagy része hiányzik. A déli oldalon bordatöredékek maradtak meg egy kupacban, az északi oldalon a lábak kinyújtva, in situ feküdtek, csak a bal combcsont hiányzik. A csontváz tájolása: D-É.

1. **Bronzlemez** morzsalék került elő közelebből meg nem határozott helyről.

Használati tárgy:

2. A jobb lábszárcsont külső oldalán egy bikónikus, kézzel formált, homokkal soványított **orsógomb** került elő. Felületén égésnyomokkal. (VII. tábla 2)

3. Ismeretlen rendeltetésű **vaseszköz** töredékei kerültek elő az eredeti helyen talált tál alatt. Az eszköz nyelén jól kivehető farostlenyomatok maradtak meg. Vaskés vagy vasár (?) lehet. (VII. tábla 1)

²⁰ Az ásatási naplóban 3 db. gyöngy szerepel, mára csak kettő maradt meg.

²¹ Nem valószínű a temetkezéshez tartozásuk, inkább az avar sír ásása közben kerülhettek a szarmata sírgödör betöltésébe.

Melléklet:

4. A sír északi oldalán egy sötétszürke, korongolt, homokos soványítású, vízszintesen simított, alacsony talpon álló tagolt profilú **tálat** találtak. A lépcsőzetesen kialakított oldalát besimított hullámvonal díszíti. M: 7,6 cm, fá: 5,2 cm, szá: 12 cm. (VII. tábla 3)

123. sír

A lekerekített sarkú, téglalap alakú sírgödört teljes egészében feldúlták. Hossza: 190 cm, szélessége: 66 cm, mélysége: 80 cm. A csontok hiányoznak a sírból, csak a bal lábszárcsont maradt eredeti helyen. Ez alapján a halottat kinyújtva a hátára fektették. Sírintex: 2,82. A csontváz tájolása: D-É.

Viseleti tárgy:

1. **Vascsat** töredéke a sír közepén. (VII. tábla 5)

2. Erősen korrodálódott vastöredékek, valószínűleg a **csatlemez** töredékei, szintén a sír közepéből. A csatlemez egyik darabján jól kivehető szegecsmaradványokkal. (VII. tábla 4)

Használati tárgy:

3. **Vaskés** (?) nyele, farostlenyomattal, ugyanott. (VII. tábla 7)

4. Szintén vas eszköznyél, farostlenyomattal, valószínűleg **vasaré**, ugyanott. (VII. tábla 6)

5. **Vaskés** (?) pengedarabja nyéltöredékkel. (VII. tábla 8)

Melléklet:

6. Szintén a sír közepéről Marcus Aurelius **ezüstdénárja** került elő. Előlapon a császár jobbra néző feje, körirat: IMP M AVREL ANTONINVS AVG. Hátlapon Providentia balra forduló alakja, jobb kezében glóbuszal, bal kezében bőségszarut tart. Körirat: PROV DEOR TRP XV COS III (161-es veret). (VII. tábla 9)

126. sír

A szabályos téglalap alakú sírgödör északi oldalát teljesen megsemmisítette a 125. avar temetkezés. Sírmélység: 90 cm, szélesség: 48 cm. A jobb alsókar, medencecsont és a lábak eredeti helyen voltak. A halottat kinyújtott helyzetben a hátára fektették, szorosan összezárt végtagokkal. A csontváz tájolása: ÉÉNY-DDK. A sírban leletet nem találtak.²²

128. sír

A szabályos téglalap alakú sírgödört teljesen kirabolták, még csontok sem maradtak benne. A sír hossza: 310 cm, szélessége: 95 cm, mélysége: 110 cm. Sírintex: 3,26. A sír tájolása: É-D.

²² Az ásatók a sírt a szarmata temetőhöz sorolták.

Használati tárgy:

1. Az ásatási napló szerint **vaskés** töredékei kerültek elő a betöltésből.²³

132. sír

A teljesen kirabolt sírgödör déli oldalát keresztbeszelte a 131. avar sír. A sír szélessége: 80 cm, mélysége: 149 cm. A sírban csak csonttörmelék maradt. A sír tengelye: É-D. A sírban lelet nem volt.²⁴

141. sír

A szabályos téglalap alakú sírt teljesen feldúlták. Hossza: 270 cm, szélessége: 95 cm, mélysége: 100 cm. A koponya és pár csonttörmelék a gödör északi felébe volt összehúzva. Sírindex: 2,84. A sír tájolása: ÉÉNY-DDK.

Viseleti tárgy:

1. A sír közepe táján előkerült egy szögletes, lemezes, bronzból készült, áttört **csat**. A csatlemezt 8 szegeccsel erősítették a 4mm vastag bőrszíjhoz. A lemez közepén szimmetrikusan egymásba forduló, félkör alakú díszítés van. A szögletes csattest lábain 5, a csatpecken pedig 3 párhuzamos bevésés látható. (VII. tábla 10)

2. A csat felerősítésére szolgáló bronzszegecsek. (VII. tábla 11)

148. sír (VIII. tábla A)

Szabályos téglalap alakú sírgödör. A déli oldalát egy újkori árok vágta át. A sír szélessége: 70 cm, mélysége: 100 cm. Bolygatás nyomai figyelhetők meg a koponya és melltájékon, a bordák hiányoznak és a gerincoszlop egy része is. A sírt valószínűleg állatjárat bolygatta meg. A halottat kinyújtott helyzetben a hátára fektették. A bal kéz a medencén fekszik, a jobb kéz szorosan a test mellett. A csontváz tájolása: DDK-ÉÉNY.

Viseleti tárgy:

1. A melltájékról egy ezüst hagymafejes **fibula** került elő. A hatszögletű kereszttag végei aranyozott (mára már lekopott, csak nyomai figyelhetők meg) bronzból öntött gombok díszítik. A gombok szárán és közepén gyöngyözött ezüstdrót fut körbe. A kengyelhez rövid láb kapcsolódik fazettált díszekkel. A kengyel felső gerincén háromszögletű tagokból álló, poncolt technikával készült minta fut végig. A kereszttagra szerelt tű is bronzból készült. (VIII. tábla 2)

2. A combcsontok között az öv ezüst **szíjvége** került elő. A kéttagú szíjvég részei csuklósan kapcsolódnak egymáshoz. A kettős lemezű szíjvéget két szegeccsel erősítették rá a kb. 2-3 cm vastagságú bőrszíjra. A

²³ Vagy teljesen elenyészett vagy elkallódott valahol.

²⁴ Tájolás alapján sorolták a szarmata sírok közé.

testéről csüngött a kiszélesedő végű, három párhuzamos rovátkolással díszített csüngőtag. (VIII. tábla 3)

155. sír

A téglalap alakú sírgödörben a rablás nyomán csak a koponya és a hosszúcsontok töredékei maradtak meg a sír déli oldalában. A sírgödör hossza: 310 cm, szélessége: 100 cm, mélysége: 130 cm. Sírindex: 3,1. A sírgödör tengelye: É-D.

Viseleti tárgy:

1. A betöltésből került elő 32 darab **üveggyöngy**. A piros, zöld, fehér, kék és narancsszínű gyöngyök, gömb és hasáb formájúak. Előkerült egy szabálytalan hatszög alapú hasáb **karneolgyöngy** is. (VIII. tábla 5)

Melléklet:

2. A sír közepe tájékán találtak egy szürke, korongolt, sárgásra színeződött, kiszélesedő talpon álló provinciális készítésű **poharat**. Az oldalának nagy része és peremre hiányzik. Nyakán bekarcolt vízszintes vonal fut körbe. Fá: 3 cm. (VIII. tábla 4)

158. sír

Szabályos téglalap alakú sírgödör. Hossza nem mérhető, mivel északi oldalát teljes szélességében vágja a 157. avar temetkezés. Szélessége: 65 cm, mélysége: 200 cm. A csontok teljesen hiányoznak a sírból, csak a koponya maradt meg a délnyugati sarokban. A sírgödör tengelye: É-D.

Viseleti tárgy:

1. Két piros négyzet alapú hasáb, egy piros henger alakú, egy fehér legömbölytett élcűcsú sokszög hasáb alakú **üveggyöngy**. Egy lila hasáb és egy zöld sokszögű hasáb **üveggyöngy**. (V. tábla 8)

160. sír (VIII. tábla B)

A szabályos téglalap alakú sírgödör északi oldalát egy újkori árok vágta át. Szélessége: 79 cm, mélysége: 140 cm. A nagyon rossz megtartású gyerek-sírban csak a koponya és a karcsontok maradtak meg. A csontváz tájolása: DDK-ÉÉNY.

Viseleti tárgy:

1. Egy hordó alakú **mészkögyöngy**, három fehér gömb és egy kék sokszögű hasáb **üveggyöngy**.²⁵ (VIII. tábla 6)

162. sír

A szabályos téglalap alakú sírgödör déli felét teljesen tönkretette a 163. avar sír. Szélessége: 72 cm, mélysége: 150 cm. A rabolt sírban csak a hosszúcsontok töredékei maradtak szétdobálva. A sírgödör tengelye: ÉÉNY-DDK.

²⁵ Pontos lelőhelyük nem lett dokumentálva.

Viseleti tárgy:

1. **Vascsat** töredékei a sír közepe tájáról, formája nem meghatározható. (IX. tábla 3)

Használati tárgy:

2. A csat mellett egy kissé domború hátú, egyélű, középső nyéltüskés **vaskés** penge és nyéltöredéke. A nyelén farostlenyomattal. (IX. tábla 1)

Melléklet:

3. Meghatározhatatlan **bronzérme**. (IX. tábla 2)

168. sír

A szabályos téglalap alakú sírgödör északi részére ráasták a 169. avar sírt. Szélessége: 80 cm, mélysége: 180 cm. A rabolt sír déli felében koponya és bordatöredékek maradtak meg. A sírgödör tengelye: ÉÉNY-DDK.

Viseleti tárgy:

1. Egy hordó alakú **kalcedon gyöngy**, egy sérült, hasáb alakú **mészkögyöngy**, egy hármas és egy ötös tagolású aranyozott ikergyöngy, két réteg között arany fóliával, 3 darab fehér gömb, két zöld gömb, két zöld hasáb, két piros és egy narancsszínű hasáb **üveggyöngy**. (IX. tábla 6)

2. **Bronzhuzal** töredékek.²⁶

172. sír

Kissé szabálytalan téglalap alakú sírgödör. A délnyugati sarkára ráasták a 173. avar sírt. Hossza: 300 cm, szélessége: 100 cm, mélysége: 185 cm. A rabolt sírban csak csonttörmelék maradt meg és a koponya a sír közepe táján. Sírindex: 3. A sírgödör tengelye: ÉÉNY-DDK.

Viseleti tárgy:

1. **Üveggyöngyök**.²⁷

Használati tárgy:

2. Domború hátú, homorú, egyélű **vaskés** pengetöredéke. (IX. tábla 5)

3. Egy erősen korrodálódott **vasdarab**, egyik oldalán jól kivehető odorozsdásodott textilmaradvánnyal. (IX. tábla 4)

175. sír

Az eredetileg téglalap alakú sírgödört a rablók csaknem teljesen megsemmisítették. Eredeti méretei nem meghatározhatóak. Mélysége: 150 cm. A sír-

²⁶ Idővel elenyésztek.

²⁷ Az ásatási dokumentáció semmi közelebbi meghatározást nem ad róluk. A leletet nem találtam meg, valószínűleg elkallódtak.

ban kevés csont maradt meg. Csigolya, borda és hosszúcsont darabok összedobálva a gödör közepén. A sírgödör tengelye: É-D.

Viseleti tárgy:

1. Egy sokszögű **karneolgyöngy**, három gömb és egy henger alakú fehér **üveggyöngy**. Két narancsszínű henger és egy kék gömb üveggyöngy. Egy darab, két réteg között aranyozott, gömb alakú üveggyöngy. (IX. tábla 7)

181. sír (IX)

A szubhumuszba ázott sír méreteit nem lehetett meghatározni. Mélysége: 60 cm. A magasan fekvő sírt valószínűleg földművelés közben bolygatták meg. Az eredeti helyen maradt csontok alapján a halottat a hátára fektették kinyújtott végtagokkal. A csontváz tájolása: D-É.

Viseleti tárgy:

1. Fekete színű, fehér, egymást keresztező vonalakban inkrusztált **iker-gyöngy**. (IX. tábla 8)

2. Áttört bronz **fibula** pelta motívummal. (IX. tábla 9)

Melléklet:

3. A lábak alatt egy kézzel formált, sárgás fekete, égett, egyenes talpú, kissé kihajló peremű **edény**. M: 8 cm, szá: 8 cm, fá: 6 cm.²⁸

183. sír (X. tábla A)

Szabályos téglalap alakú sírgödör. Hossza: 195 cm, szélessége: 67 cm, mélysége: 70 cm. A bolygatott sírból csak a koponya hiányzik. A halottat a hátára fektették kinyújtott végtagokkal. Sírindex: 2, 91. A csontváz tájolása: DDK-ÉÉNY.

Viseleti tárgy:

1. A nyak környékén egy kerek átmetszetű **ezüstkarika**. (X. tábla 1)

2. A jobb karon két darab négyszög átmetszetű, nyitott, megvastagodó végű bronz **karperec**. (X. tábla 2-3)

3. A bal karon, szintén két darab négyszög átmetszetű, nyitott, megvastagodó végű bronz **karperec**. (X. tábla 4-5)

4. A jobb combcsont belső oldalán egy "D" alakú négyszög átmetszetű **vacsat**. (X. tábla 6)

Használati tárgy:

5. Egy **vaskés** a bal combcsonton.²⁹

²⁸ A leletet nem találtam meg a raktárban, leírását és adatait a leltárkönyvből vettem.

²⁹ A ásatási naplóban szereplő leletet a későbbiekben már nem találtam meg.

184. sír

Szabályos téglalap alakú sírgödör. A sír észak-északkeleti oldalát egy újkori árok vágja át. Mélysége: 115 cm, szélessége: 79 cm. A koponya szétmorzsolódott. A felsőtestet állat bolygathatta meg. A halottat a hátára fektették kinyújtott végtagokkal. A csontváz tájolása: D-É. A sírban semmilyen leletet nem találtak.³⁰

185. sír

A temető térképen szerepel a sír a 172. és 175. ill. 200. sírtól délre.³¹

195. sír

A sírgödör méreteit nem lehetett meghatározni, mivel a szubhumuszba ásták bele. Mélysége: 110 cm. Az északnyugati oldalába beleásták a 194. avar sírt. A koponya hiányzik a sírból. A megmaradt csontok alapján a halottat kinyújtva a hátára fektették. A csontváz tájolása: D-É. A sírban leletet nem találtak.³²

200. sír

A szabályos téglalap alakú sírgödöröt teljesen kirabolták, csont nem maradt meg. A sírgödör hossza: 205 cm, szélessége: 69 cm.³³ Sírindex: 2, 97. A sírgödör tájolása: É-D. A sírban lelet nem volt.³⁴

215. sír (XI)

A sírgödör alakját nem lehetett meghatározni, mélységre adatot nem találtam. A sír déli felében, egy kupacban feküdtek a koponya, borda és csigolyatöredékek. A kinyújtott lábak in situ feküdtek, ezek alapján a halottat a hátára fektették. A csontváz tájolása: D-É.

1. Ismeretlen rendeltetésű **vastöredék**. (XI. tábla 3)

2. Ismeretlen rendeltetésű **vaseszköz** töredéke. (XI. tábla 1)

Használati tárgy:

3. Domború hátú, kissé homorú, egyélű **vaskés** töredékei. (XI. tábla 2)

Melléklet:

4. A bokák között egy világosszürke, gyorskorongon készült, kissé deformált, alacsony talpon álló, félgömb alakú **csésze**. M: 5 cm, szá: 8 cm, fá: 4 cm. (XI. tábla 4)

³⁰ A tájolás alapján sorolták a szarmata temetőhöz.

³¹ Sem anyagát, sem dokumentációját nem találtam meg.

³² A tájolás alapján sorolták a szarmata temetőhöz.

³³ A mélységről a dokumentációban nem találtam adatot.

³⁴ A tájolás alapján sorolták a szarmata temetőhöz.

222. sír (X. tábla B)

A sírgödör méreteit nem lehetett megállapítani. Mélységére adatot nem találtam. A bolygatott sír déli oldalában egymás mellett két koponyatöredéket találtak, a délnyugati sarokban pedig csigolyatöredéket. A sírgödör tájolása: ÉÉNY-DDK.

Melléklet:

1. Sötétszürke, korongolt, alacsony talpon álló, jól iszapolt gömbtestű **edény**. Töredékes állapotban került elő, később kiegészítették. M: 8 cm, szá: 9 m, fá: 4 cm. (X. tábla 7)

A temető területén előkerültek szórvány leletek is. Sem az ásatási napló, sem a leltárkönyv nem tartalmaz adatokat arra nézve, hogy pontosan hol lelték őket. A temetőhöz való tartozásuk így nem bizonyított, de feltételezhető.

1. Oldalt hajlított lábú, kéttagú, alsóhúros bronz **fibula**. A keskeny spirálkart két kis gomb zárja le az alsó ívvezetésű húr két oldalán. A kengyel téglalap keresztmetszetű, a lábon keresztirányban futó karcolt vonalakkal. (XI. tábla 5)

2. Sötétszürke, korongolt, meredek falú **tál**. Pereme alatt egy horony fut végig. Pereme alatt és a testen 5 kötegben vízszintes besimított díszítéssel. M: 5, 6 cm, fá: 5, 2 cm, szá: 8, 4 cm. (XI. tábla 6)

3. Szürke, korongolt, duzzadt peremű, alacsony talpon álló **tál**. M: 6, 2 cm, fá: 3, 6 cm, szá: 12 cm. (XI. tábla 7)

4. Szürke, korongolt gömbtestű **edény**. M: 14 cm, fá: 6, 4 cm, szá: 12 cm.

A TEMETŐ ÉRTÉKELÉSE

A leletmentések során 7500 m² területet tártak fel. Már a fentiekben említettem, hogy a temetők középső, centrális részét a vágóhíd alapjainak ásása közben teljesen tönkretették.

A lelőhely egy szigetszerűen kiemelkedő magaslaton fekszik, amely keletről nyugat felé szűkül. Mind az avar, mind a szarmata temető is ezt a hosszan elnyúló formát követi. A terepadottságok miatt feltételezhető, hogy a temető szélei feltehetően nem nyúltak tovább a kiemelkedő dombháton.

A sírok tájolása – a Kárpát-medencei szarmata temetők nagy részénél szokásos - döntően D-É (67%), illetve a főiránytól kevésbé eltérő DDK-ÉÉNY (29%). Csak 2 % a DDNY-ÉÉK orientáció. Egy esetben jelentkezett az ÉÉNY-DDK tájolás. Itt a halott fordított fektetésű, koponyával ÉÉNY-nak (126. sír).

A halottak sírba helyezése a nyújtott, hanyatt fekvő pozíció jellemző, kinyújtott végtagokkal. Egy esetben (5. sír) a lábak párhuzamosan, enyhén felhúzva bal felé helyezkedtek el.

A 222. bolygatott sírból két koponya töredéke került elő. A szomszédos 183-as bolygatatlan sírban hiányzott a halott feje. Kézenfekvő lenne azt feltételezni, hogy a 222. sír gödrébe került. Itt az a probléma, hogy a 183-as sírnál semmiféle bolygatás nem látszik. A Kárpát-medencei szarmatáknál a kettős temetkezés ritkán fordul csak elő, a bácskai térség ismert temetkezései is ezt támasztják alá.³⁵ Éppen ezért itt sem valószínűsíthető ez a rítus. Inkább a sír rablásakor kerülhetett a második koponya a sírba. Emellett szól a keskeny gödörméret (szélessége csak 35 cm).³⁶ A fej eltávolítására (levágása?) csak szórványos és bizonytalan adatunk van. Dunaharaszti É-D sírtengelyű 4. temetkezésében "a koponya a sír közepe táján egy lapos körre volt helyezve, s hét kisebb terméskövel volt körülrakva".³⁷ A Jászsalsószentgyörgy-borsahalmi temetőben az 1. halomban³⁸ négy lefejezett csontváz feküdt, a négy koponya a sírgödör északi oldalában feküdt egymás mellett.³⁹

Koporsót az ásatás során egy esetben sem figyeltek meg, de a 94. sírban talált vas koporsókapocs töredékek koporsó meglétére utalnak legalább ebben az egy esetben. Ez a sír méreteiben és arányaiban nem tér el a többi temetkezéstől.⁴⁰

Halotti leplet sem figyeltek meg az ásatók, viszont egyes esetekben a csontvázak helyzetéből arra lehet következtetni, hogy a halottat valamilyen szerves anyagba tekerve eresztették le a sírba. A 30. sír csontvázánál igen jól látszik a zárt, igen szoros helyzetbe kényszerített testtartás. Ebben a sírban a csat lemezének külső felületére rozsdásodott textilmaradvány volt, amely könnyen lehetett halotti lepel is. Egyébként az összes vasrozsdában megőrzött textilmaradvány a tárgyakon, a külső oldalon volt, nem pedig a belső, a ruhával érintkező felén. Endrődön megfigyelték, hogy a 85. sír koporsóba temetett halottjának csatja alatt más szövésű textília volt, mint a csat felett.⁴¹ A publikálók szerint ez a csat a finomabb szövésű alsóruhát

³⁵ Az Észak Bácska területén eddig csak Szabadka-Verusicson fordult elő a kettős, keleten gyakrabban jelentkező rítus. A szabadkai temető 77. sírjába két halottat temettek. Ez is bolygatott sír volt, azonban méretei is alátámasztották a kettős temetkezést meglétét (a sír hossza 353 cm, szélessége pedig 160 cm). Szekeres-Szekeres 1996. A kompolti temető kapcsán ld. további megállapítások: Vaday 1995-96, 27-28.

³⁶ A két koponya viszont azt jelenti, hogy a sírrablók egyszerre több sírt raboltak ki, és véletlenszerűen dobálták be a csontokat az egyik síraknába. Ugyanakkor azt is jelzi, hogy a közelben lévő másik sír is rablás áldozatául esett. Magyarázatra szorulna, hogy a 183. – egyébként bolygatatlan sírból, miért hiányzik a koponya. Miután nincs antropológiai elemzés, és nincs a csontok állapotára utaló feljegyzés az ásatási naplóban, szándékos csonkítást sem feltehlhetünk.

³⁷ Párudcz 1950, 28.

³⁸ A halmot nem régész tárta fel, csak elmondás alapján értesülünk a rítusról.

³⁹ Vaday 1989, 201, Sem anyagát, sem dokumentációját nem találtam meg. 233-235.

⁴⁰ Metrikus adat nem segíthet az esetleges többi koporsós sír lokalizálásában.

⁴¹ Vaday - Szőke 1983, 117

leszorító szíj csatja volt és a durvább textilmaradvány a felsőruhához tartozott.

A topolyai temető - amint általános a szarmata kori temetőknél - nagyrészt kirabolt. Alig maradt pár sír, amelyet valamilyen módon meg ne bolygattak volna. A 41 sírből 33 kifosztott, bolygatott! Ezt a nagy számot azonban óvatosan kell kezelni, mert a későbbi bolygatások is szerepet játszanak a temető részbeni megsemmisülésében. Ugyanis a 33-ból 13 szarmata sírt az avar sírok ráadásával bolygattak meg, vágtak át. Az már eldönthetetlen, hogy az avar temetéskor megtalált sírt egyúttal ki is rabolták, vagy már ezt megelőzően kifosztották. 3 sírt újkori árkok tettek tönkre. Ez viszont azt jelenti, hogy a temetőben minimum(!) 20 sír rabolt volt,⁴² ami a sírok 50%-át jelenti! A bolygatásnak két módozata figyelhető meg: a sírt teljesen feldúlták, a csontokat összehányták, vagy célirányosan csak a felső testfélre ástak rá. Feltűnő, hogy a részleges bolygatás – ti. ahol csak a felsőtestre ástak rá – a feltérési felületnek az ÉK-i részén jelentkezik nagy számban. Két sír esik ezen a felületen kívül, az 5-ös a déli, a 215-ös a nyugati részen. Ahol az avarok sírt ástak a korábbi temetkezésekbe, ott teljesen ki vannak rabolva és fel vannak dülva a sírok. Ez a jelenség arra utal, hogy a felsőtestre irányuló célirányos rablás még az avarok előtt történhetett meg, s az avarok csak azokat a sírokat rabolták ki, amelyeket véletlenül a temetés során megtaláltak, tervezetten nem fosztogatták.

A nem véletlenszerű sírrablások minden esetben azt feltételezik, hogy a sírokat jelezte valami a felszínen, vagy maguk a sírrablók is részt vettek a temetésen.⁴³ A teljességre való törekvés nélkül álljon itt pár példa a sírrablások arányára.⁴⁴

1. sz. táblázat

Leőhely	Halom	Kerítő árok	Összes (rablás szempontjából értékelhető sír)	Rabolt	Rablás% -bar
Kiszács			7	7	100 %
Vajszka			33	33	100 %
Hortobágy, I.temető		?	17	17	100 %
Hortobágy, VII.temető		?	13	13	100%
Hortobágy, VIII.temető		?	13	13	100 %
Hortobágy, IX.temető			24	23	96 %
Dunaharaszti			38	36	95 %
Hortobágy, II.temető			33	31	94 %

⁴² Az újkori árkok által átvágott sírok már korábban is bolygatottak voltak.

⁴³ Ez utóbbira jó példákat találunk a langobardoknál, ahol még a „szinte ki sem hült” halotakat rabolták ki. Ezt mutatják a morfológiai rendben talált, kifacsart helyzetű csontvázak.

⁴⁴ A kerítő árkoknál, a hortobágyi temetőknél a feltérési módszer miatt, csak véletlenszerűen értesültünk arról, hogy a halmokat – vagy csak egyes halmokat árokkal is körbevettek.

Hortobágy, IV.temető			18	16	89 %
Hortobágy, X.temető			8	7	87 %
Hortobágy, III.temető			33	28	85 %
Hortobágy, V.temető			12	10	83 %
Kompolt Kistéri tanya			39	32	82 %
Hortobágy, XI.temető			22	18	81 %

Az jól látszik a fenti táblázatból, hogy a sírablás mértéke nem azonos a temetőkben. Az is kitűnik, hogy a sírablás a feltűnő, halmos temetőknél és a halom nélküliként számontartott⁴⁵ sírmezőknél egyaránt megtörtént. Feltehetően több temetőnél számolhatunk egykori halom és/vagy sírkerítő árok meglétével. A Szabadka - verusicsi temető⁴⁶ regionálisan és részben korban is összehasonlítható Bácsopollyával. Az előzőnél sem látszottak már a - feltehetően kisebb - halmok, az árokkeretek egy része is megsemmisült. Topolyán a laza szerkezet (nagyobb sírtávolságok) megengedte azt a feltételezést, hogy egyes sírokra sírdombot emeltek. Az feltűnő volt, hogy ahol a szarmatánál lényegesen sűrűbb avar temető helyezkedett el, ott egyes szarmata sírokat nem bolygattak meg temetkezéseikkel. Ez utalhat arra, hogy ahol magasabb sírdomb látszott, ott tisztelték a korábbi halottat és csak a halom lábánál ástak sírgödört.

Az összes sírból csak 14 sír alakját lehetett teljes mértékben megfigyelni. Ezek a sírok nagyjából szabályos négyszög alakúak. Mélységük 39 - 200 cm között változik. A sírmélységeknél a sekély (50 cm-ig) sír csak négy van, ezek elhelyezkedésénél annyi rendszeresség tapasztalható, hogy a temető szélső sírjai között találhatók.⁴⁷ Van köztük gyerek és felnőtt sír egyaránt. Az 50-100 cm mélységű sírok nagy része a középső és keleti temetőrészen helyezkedik el, egy sír (183) a nyugati temetőszélen fekszik. A 100-150 cm közti sírmélységű temetkezések eléggé egységesen fedik le az egész feltárási felületet. A legmélyebb sírok (150-200 cm közti mélység) a feltárási felület keleti felén helyezkednek el, kivéve a nyugati szélen lévő 183-as sírt. Úgy tűnik tehát, hogy a sírmélység változások nem mutatnak értékelhető temetőjelenséget. Ha a sírok mélységét a számolható sírindexű síroknál vizsgáljuk, annyi állapítható meg, hogy egy sekély sír (183-as sír, 70 cm mély) és egy mélyebb sír (172. sír 185 cm mélységgel) a 100-150 közé esnek. Ezeknek a síroknak az index értékei 2,8-3,6⁴⁸ közé esnek.⁴⁹

⁴⁵ A dokumentációs elégtelenségek, a jelenség nem ismerete miatt számolhatunk lényegesen több, alacsonyabb halmos temetkezéssel. A pusztulásban szerepet játszott a talaj művelése és a talaj kötöttsége egyaránt. Mindkettő a jelen kori észlelést módosíthatja, a római és népvándorlás korban a temetők felszíne sokban eltérhetett a maitól!

⁴⁶ Szekeres-Szekeres 1996, 1. tábla.

⁴⁷ Az ÉNY-i temetőszögletben a 181. a déli középső szélen 4. és 5., a keleti részen 95. Az utóbbi sír nem a temető szélén helyezkedik el, miután itt a roncsolt felület után még két sír került elő a legkeletibb feltárási felületen.

⁴⁸ Kivéve a 37-es sírt, ahol az index érték alacsony!

⁴⁹ Index érték növekedő sorrendjében: 37, 141, 155, 39, 175, 128, 103, 78, 27, 67, 6.

A leletanyag értékelése

A szarmata temetőben három nagy tárgycsoportot lehet értelmezni és értékelni. Az első csoportba tartoznak azok a tárgyak, amelyeket a viselet tartozékainak tekinthetünk. Ide tartoznak az ékszerek és ruha kiegészítők. A második csoportba a használati eszközöket sorolhatjuk, végül a harmadik, a mellékletként adott tárgyak - temetés rítuselemeként értelmezhető - csoportja.

Viseleti tárgyak

Torques két sírból került elő. Az első (4. sír) egy gyermeksír, a hurkos-kampos záródású, eredetileg ezüsből készült torquest, törés után bronzhuzallal egésszítették ki. A második egy felnőtt férfi sírjából előkerült ezüst drótból készült, elkalapált vég torques töredéke (30. sír).

Egy öntött ezüst *nyaklánc* került elő a 183. sírban. Érdekes, hogy a karikához nem tartozott gyöngynyaklánc, amely igen kedvelt volt a szarmatáknál. Ehhez hasonló lelőkörmények között (gyöngynyaklánc nélkül) került elő egy háromszög keresztmetszetű nyaklánc (karika) Tiszaföldvár-téglagyár lelőhelyről. A tárgy típus már a II. században jelentkezik és a későszarmata korszakban is megtalálható.⁵⁰ A topolyai példányt a bolygatott csontváz nyakrészén találták, ami bizonyítja a nyakban hordást. Lehetséges, hogy vékony bőr- vagy textilcsíkot fogott össze (mindenesetre, valamilyen szerves anyagot). Ezt a feltevést támasztaná alá a tiszaföldvári karika is, mivel a sírban egy lunulát és egy Antoninus Pius denarjából készült függőt is találtak. A topolyai esetben feltehető, hogy magát az ezüstkarikát használták csüngőnek. A 67. sír felcsavart végű bronzkarikája valószínűleg szintén a gyöngysorhoz tartozott. Párhuzamát megtaláljuk pl. Endrődön.⁵¹

Egyébként gyöngynyakláncot egy esetben sem figyeltek meg a temetőben. A *gyöngyök* általában a bolygatott sírok betöltéséből kerültek elő. Eredeti helyen csak egy esetben voltak. A 61. sírban 471 darab gyöngyszemet szedtek föl.⁵² A felsőtesten talált gyöngyök, a sírrajzon megfigyelt elrendezés alapján, a ruhát díszíthették. Érdekesebb a bal lábfejet és bokát díszítő gyöngyök elhelyezkedése, valószínűleg a csizmára varrták fel őket. A jobb lábszáron nem találjuk meg, szimmetrikusan a felvarrt gyöngyöket, hanem helyette egy kerek átmetszetű vasperec foghatta össze a nadrágszárát (?) vagy a csizmaszárát. Ez a megoldás egyedi, eddig a Kárpát-medencei szarmatáknál nem fordult elő.⁵³

Az üvegyöngyök tipológiai besorolásánál a Szolnok megyei anyag tipológia rendszere⁵⁴ használható kis formabővítéssel Bácsopolyánál is:

⁵⁰ Vaday 1989. 46-47, Taf: 107/10

⁵¹ Vaday-Szőke 1983, 3. kép 8-9

⁵² Sajnos, a mellen és a bal lábszáron talált gyöngyöket nem dokumentálták pontosan, a későbbiekben pedig egy füzérre fűzték őket, így ma már szétválogatni nem lehet.

⁵³ Bokaperecet

⁵⁴ Vaday 1989, 312, Abb. 20.

2. sz. táblázat

I	1	A	+
		B	+
		C	+
	2	A	+
		B	
II			+
III	1	A	
		B	
	2	A	
		B	
		C	
IV	1	A	+
		B	+
		C	+ négyzet alapú rövid hasáb (37, 115. sír)
	2	A	+
		B	
V	1	A	+
		B	+
		C	+ az előző változata a 61. sírban
	2	A	+
		B	
VI	1		
	2		
VII	1	A	+
		B	
	2		

Feltűnő, hogy a temetőben csak egy inkrusztált üveggyöngy volt, holott az Alföld déli sávjában, mind a Bácskában, mind a Bánátban meglehetősen jellemzőek erre az időszakra, pl. a pancsovai temetőben.⁵⁵

Az üveggyöngyök mellett kis számban fordult csak elő egyéb anyagból készült gyöngy, karneol, kalcedon, kalcium (mész), hegyikristály és agyag. Ezek nagy része is ismert a Közép-Tisza vidéki anyagban.⁵⁶ Kalcedon az Abb. 24/2, karneol az Abb. 24/10, Abb. 25/35. A kalcium (mész) gyöngyök anyaguknál fogva kopottabbak, kissé lekopott élű hengeres forma fordult elő. Két kis hegyikristály gyöngy volt még a temetőben. Ezek nem nagy számban jelentek meg a barbaricumban. Végül előfordulási nagyságrendben az üveg és kőgyöngyök közé esnek a nyomott gömb alakú agyaggyöngyök. A temető megmaradt gyöngykészletére jellemző az üveggyöngyök dominanciája, a bevándorlás során a Kárpát-medencébe bekerült féldrágakő és mészkegyöngyök kis száma, valamint a borostyánok teljes hiánya. Kérdés, hogy ez a kép meny-

⁵⁵ Batistić-Popadić 1984-85, VII. t. 103.

⁵⁶ A továbbiakban a gyöngy mellett Vaday 1989, ábrájának számára hivatkozom.

nyiben a következménye a sírrablásoknak, vagy pedig más okban rejlik magyarázata. Itt utalni kell a 61-es sírra, ahol a jobb alsó lábszárcsont körül a hiányzó gyöngyözést karpereccel pótolták. Ez mutathatja, hogy a sír halottja életében a szegényebb réteghez tartozhatott. Erre utal az is, hogy a szarmata barbaricumban csak igen ritkán fordult elő – és sokszor korábbi sírok rablásából szerzett – agyaggyöngy, de a bácstopolyai temetőben is csak ebben az egy sírban fordult elő agyaggyöngy, meglehetősen nagy számban. A fent elmondottak és a teljes leletanyag is a feltárt temetőrészlet szegénységére utalnak. Ezt azonban nem lehet általánosságban kijelenteni a teljes temetőről, miután jó része már megsemmisült. A távolabb fekvő két sír (141, 148) lényegesen gazdagabb volt, így lehetséges, hogy a szegényebb réteg temetőrésze kerülhetett csak feltárássra.

Karperec két sírban fordult elő. A 4-es számú gyereksírban a jobb karon, két téglalap keresztmetszetű, nyitott bronzkarperec, a bal karon pedig egy vaskarperec volt, amely csak töredékeiben maradt meg. A 183. sírban mindkét karon két-két négyszög átmetszetű, nyitott, magvastagodó végű bronz karperecet találtak. A megvastagodó végű, nyitott bronz karperecek igen elterjedtek voltak az egész szarmata barbaricum területén. Az itt talált, vastag drótból készült típus a II-III. század folyamán általános ékszernek számított.

A 95. sír *csengője* a római tárgyak körét bővíti a temetőben. A bokánál talált csengőt valószínűleg az övre kötözték fel. A tárgytypus a kora- és középszarmata periódus kedvelt női és lányviseléséhez tartozott.

A temető *fibulaanyaga* számbelileg igen szegényes, de annál változatosabb. Az összes fibula más-más típust képvisel. A 84. sír omega vagy csatfibulája ritkaságszámba megy a Kárpát-medencei szarmata barbaricumban. A darabra jellemzőek a spirálisan felcsavart, nyitott végek. A raetiai sírleletek alapján Böhme⁵⁷ a noricum-i - pannon vidéken a III. század végére és a IV. századra keltezi.⁵⁸ Salamon Á. ezt a típusú csatfibulát a III. század második felére és a III/IV. század fordulójára helyezte az ócsai lelőhely feldolgozásakor.⁵⁹ A 148. sír hagymagombos fibulája a III. század vége előtti időkből származik. Pontos párhuzama a Szalacsán előkerült kincsleletből származik, amelyet az előkerült legkésőbbi érmék alapján 259-60-ban rejtettek el.⁶⁰ Tóth Endre a típust a hagymafejes fibulák korai csoportjába sorolja. Többek között azt írja róluk, hogy többségük ezüstből készült és a IV. század első évtizedéig készítették, főként a III. század második felében használták. Érdekes megjegyezni, hogy a fibula fejei hagymafeje hiányzik. Barkóczi László egy nemrég megjelent tanulmányában⁶¹ közelebbről megvizsgálva ezeket a töredékes fibulákat, arra a következtetésre jutott, hogy ilyen esetekben tudatos csonkításokkal állunk szemben. Összefoglalásában megjegyzi,

⁵⁷ Böhme 1972, 46

⁵⁸ Riha 1979, 209, Nr.1836 Taf 69. Ő a 8. csoport 8/2. típusába sorolta.

⁵⁹ Salamon 1959, Taf. VI/5

⁶⁰ Tóth 1985, 33, 9. ábra c, 20 kép a

⁶¹ Barkóczi 1993

hogy ugyan Valeriából ismert néhány darab a IV. századból, de valójában csak akkor tűnnek fel, amikor a hivatalos mozgó hadsereg kivonul a tartományból és az IV. század elején a fibulák utánpótlása is megszűnik.⁶² A 181. gyermeksír áttört fibulája a II. század végére és a III. század elejére keltezhető.⁶³ Patek a pelta-motívummal díszített példányokat az áttört fibulák első csoportjába sorolja.⁶⁴ A topolyai darabnak pontos párhuzamát nem találtam, de hasonló fibulák kerültek elő Carnuntumban.⁶⁵ Az ásatási napló szerint a 4. gyermeksírban is találtak egy bronzfibulát, de idővel elkallódott.⁶⁶

A temető *csatkészletét*, a töredékes állapotuk miatt meg nem határozható darabok kivételével, a D-alakú, a négyszögletes csatlemezű, szögletes csat-testű és egy ovális csat alkotja. A vas alapanyagú csatot 10 esetben, bronzból készültet csak két esetben találtak. Ritka és egyedi példány a 141. sír áttört csatja. A Kárpát medencében, tudomásom szerint, eddig csak egy példányt ismerünk Törökszentmiklós-Surján-Újtelep 21. lelőhelyének 50. sírjából.⁶⁷ Az áttört csat tamgás párhuzamait a Krím és a Boszporusz területén találjuk meg. Használatuk a II-III. századra tehető.⁶⁸ Érdekes az a tény, hogy a 148. sír ezüstfibulás, ezüst szíjvéges halottjának nem volt semmilyen csatja.

Az ezüst szíjvég pontos párhuzamát, eddig, nem találtam. Összekapcsolási módja teljesen eltér az ismert szíjvégekétől.

Használati eszközök

A *kések* - a töredékes, formailag nem meghatározható darabok kivételével - mind a domború hátú kések csoportjába tartoznak. Mind a férfi, mind a női sírokban megtalálhatóak.

Egy ár került elő a 27. sírban. Több sírban is előfordultak arra utaló vas-szerszám töredékek, de rossz megtartásuk miatt nem lehet egyértelműen ide sorolni őket.

Tűzkövet két sírban találtak. A 30. sírban és az ásatási napló szerint a 27. sírban is volt egy tűzkő, de a későbbiek folyamán elkallódhatott.

A 44. sír vascsiholója általános forma. Hasonló került elő Eperjesen⁶⁹, Csanyteleken.⁷⁰

⁶² Barkóczi Lászlónak ezúton is köszönöm, hogy felhívta figyelmemet a cikkre.

⁶³ Böhme 1972, 44.

⁶⁴ Patek 1942, 54

⁶⁵ Patek 1942, XVIII/11 és 17

⁶⁶ Az időközben elveszett vagy megsemmisült darabokkal nem foglalkoztam. A terepi naplóban még szereplő, de a későbbiekben már nem jelentkező - "elkallódott" - daraboknál fennáll az a terepi rossz megfigyelés lehetősége is. Valószínűleg a még meg nem tisztított tárgyak a konzerválás után már elnyerték eredeti alakjukat és meghatározásuk is megváltozhatott.

⁶⁷ Vaday 1985, Abb. 7/2

⁶⁸ Vaday 1989, 67

⁶⁹ Vaday-Szőke 1983, 10 kép 11

⁷⁰ Vörös 1944, 3. kép 2

Mellékletek:

A bácostopolyai temetőben a kerámia, pénz és orsó értelmezhető mellékletként.

A temetőben az edényeket kivétel nélkül a lábnál, a sír északi oldalában találták. 13 sírból került elő edény. Két darab értékelhetetlen, a 30. sír rosszul égetett edénye még a felszedés alkalmával szétmállott, restaurálásra alkalmatlan volt. A 181. sír kézzel formált edénye pedig idővel elkallódott. A megmaradt 11 edény között csak két kézzel formált darab található, két edény pedig távolabbi római tartományi és pannoniai exportáru a szarmata temetőben. A 6. sír Drag. 33 terra sigillata csészéje a Drag. 37-es tálak mellett a legközkedveltebb áru a szarmatáknál. Megtaláljuk, pl. Endődön⁷¹, Törökszentmiklós, Surján-Újtelepen⁷² stb. A darabok a II. század utolsó felére és a III. század első harmadára keltezhetőek.⁷³ A 95. sír fémtartalmú piros festésű csészéje valószínűleg a provincia területéről került a szarmaták földjére. A 155. sír pohara római áru barbár másolata. Ugyancsak barbár másolat a III. tábla 6. tálja.⁷⁴

A szarmata edények közül a V. 4. bikónikus tálja szokatlan vágott peremével. A körbefutó – talpgyűrűt imitáló – horony a tálfenéken a III. századtól kezdve gyakorta használt megoldás az Alföld egyes régióiban. A 119-es sír táljánál az íves belső peremképzés nem túl gyakori megoldás, a forma azonban a III. század vége IV. századi anyagban ismert.⁷⁵ A vállrészen körbefutó besímitott díszítés azonban nem gyakori az Alföld északi régióiban.

A 215-ös sírban egy deformált, selejt tál volt, sem formailag, sem jellegét tekintve nem lehet messzemenő következtetést levonni belőle.

A 115-ös sír gömbtestű edénye (VI. tábla 11) formájában nem mutat lényeges eltérést a barbaricum gömbös testű edényeitől, melyeket gyakran használtak a temetkezéseknél. Általános forma a 222-es sír kisebb gömbtestű edénye (X. tábla 7). Itt csak azt jegyezni meg, hogy a keskeny, magasabb talpkiképzés a bácskai anyagra jellemzőbb, mint az északibb barbaricum területre.

Pénz

A temetőben csak három érmét találtak. A 27. sír ásatási naplójában szereplő érmét a későbbiek folyamán már nem találtam meg. A 162. sír kétéhasadt bronzpénze rossz minősége miatt teljesen meghatározhatatlan. Az egyetlen értékelhető érme Marcus Aurelius 161-ben vert, kopott ezüstdénárja.

⁷¹ Vaday-Szőke 1983, 15. kép/1

⁷² Vaday 1985, Abb.11/6, Abb.12/3

⁷³ Gabler 1968, 232

⁷⁴ Vaday 1989., Abb.49/25.

⁷⁵ Vaday 1989, 150, Abb 41/7.

Orsó

Csak egy került elő a 119. sírban, egy bikónikus formájú példány.

A temető kronológiai helyzete

A temető belső kronológiai rendszerének a megállapítása nem egyszerű. Ugyanis 16 sír nem keltezhető a mellékletek alapján.⁷⁶ Az alábbi táblázatba foglalom össze az egyes sírokat a mellékletek keltező értéke alapján.⁷⁷

3. sz. táblázat

Nr.	2. sz.				3. sz.				4. sz.			
6												
95												
115												
44												
4*												
155				?								
158				?								
37												
160												
268												
123												
183*												
141												
148*					?			?				
162									?	?		
222									?	?	?	
30*									?	?	?	
27									?	?	?	
181*												
14												
175												
61												
67												
119												
94												
84												
49												

⁷⁶ Ezek közül bolygatottak és raboltak: 1, 5, 39, 78, 81, 94, 103, 126, 128, 132, 172, 195, 200, 215. Bolygatatlan: a 126. fordított fektetésű és 184. sír.

⁷⁷ *-gal jelölve a rabolatlan sírok, ?-vel jelölve a tárgycsoport kérdéses időbeli kiterjedését.

- BARKÓCZI 1993 Barkóczi L., Megjegyzések Valeria 4-6. századi történetéhez. II., Hiányos hagamaféjes fibulák és ruhatük. BudRég XXX(1993) 327-350
- BATISTIĆ-POPADIĆ 1985 Batistić-Popadić D., Sarmatska nekropola Vojlovica-Pančevo. RVM 29 (1984-85) 59-83
- BÖHME 1972 Böhme A., Die Fibeln des Kastells Saalburg und Zugmantel. Saalb. Jahrb. 29(1972)
- GABLER 1968 Gablar D., Terra sigillaták a Kelet-Pannoniával szomszédos Barbaricumban. A barbaricum importjának néhány kérdése. ArchÉrt 95 (1968) 211-242
- PÁRDUCZ 1950 Párducz M., A szarmatakor emlékei Magyarországon III. ActaArchHung XXX(1950) Budapest.
- PATEK 1942 Patek E., A pannoniai fibulatípusok elterjedése és eredete. DissPann 19. Budapest 1942.
- RIHA 1979 Riha, E. Die römische Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Forschungen in Augst Bd.3. Augst, 1979.
- SALAMON 1959 Salamon Á., Sarmatische Funde in Ócsa. FolArch XI (1959) 75-89
- SZEKERES-SZEKERES 1996 Szekeres L-Szekeres Á., Szarmata és XI. századi temetők Verusicsón. Szabadka, 1996
- TÓTH 1985 Tóth E., Római gyűrűk és fibulák. Évezredek, Évszázadok kincsei III. Múzsák Közművelődési Kiadó 1985
- VADAY 1985 Vaday H. A., Sarmatisches Graberfeld in Törökszentmiklós-Surján-Újtelep. ActaArch 37(1985) 345-390
- VADAY 1989 Vaday H. A., Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. Antaeus 17-18 (1988-89)
- VADAY 1996 Vaday A. Szarmata temetőrészlet Kompolton. (Ein sarmatisches Graberfeldsdetail in Kompolt.) Agria. XXXI-XXXII (1995-1996) 5-62

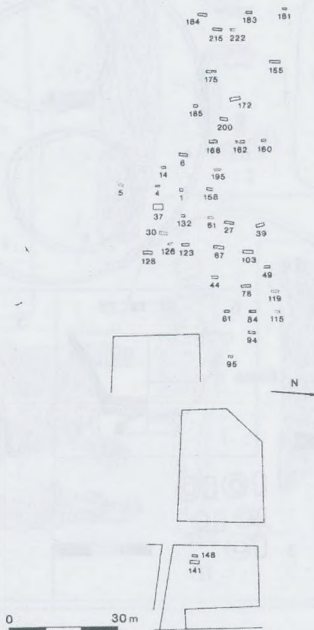
VADAY-SZŐKE 1983

Vaday H. A.-Szőke B. M., Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókereszten ComArchHung 1983, 79-132

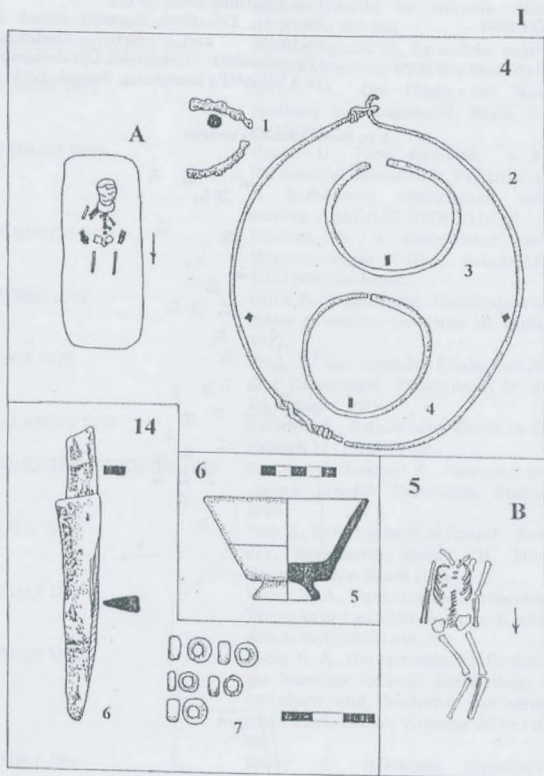
VÖRÖS 1994

Vörös G., Dél-alföldi régészeti adatok a szarmata kori férfi viselethez (Temetkezések Csanytelek-Újhalastóról). In A kőkortól a középkorig, Szeged, 1994

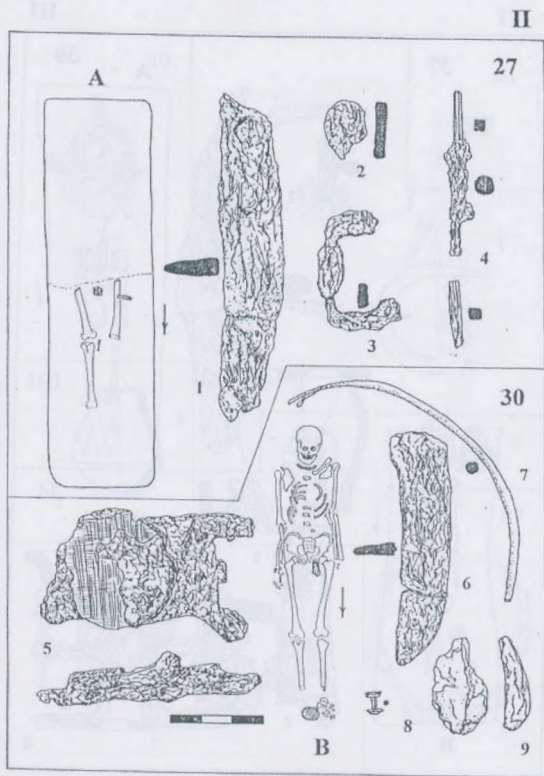
1. sz. ábra - A lelőhely térképe

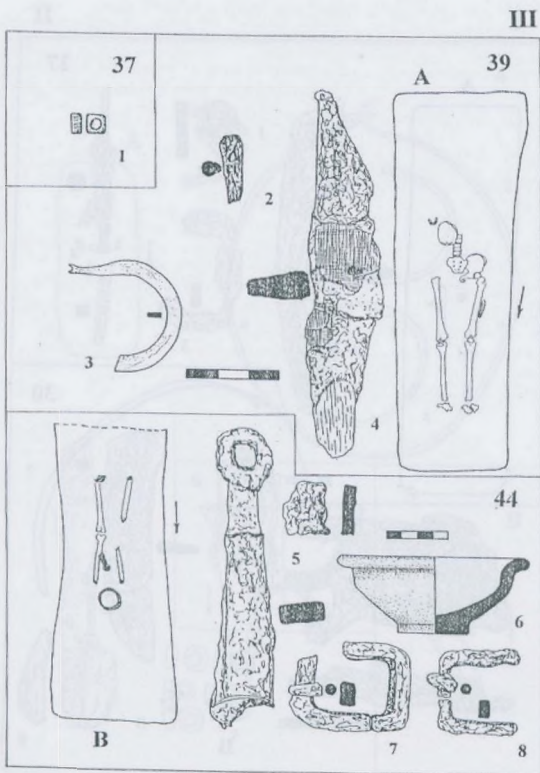
1. sz. tábla

2. sz. tábla

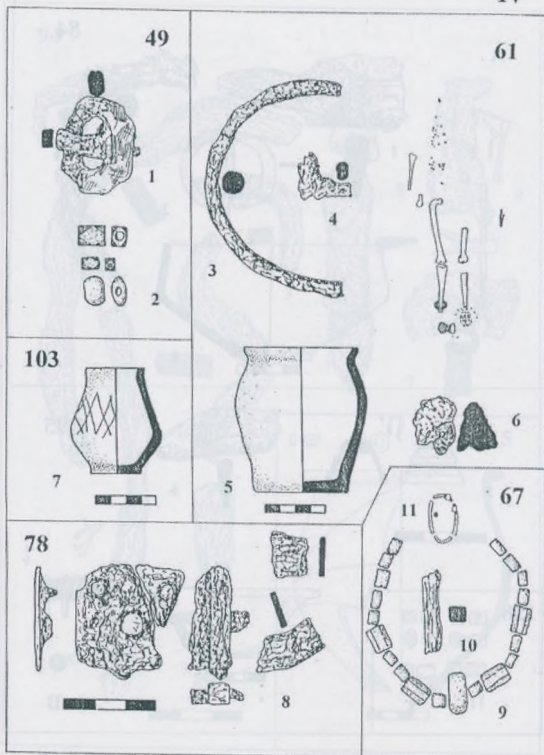

3. sz. tábla

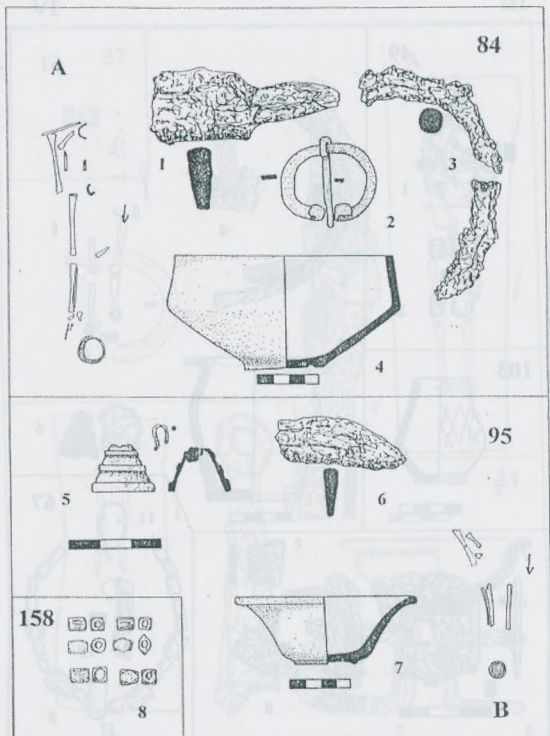
4. sz. tábla

IV

5. sz. tábla

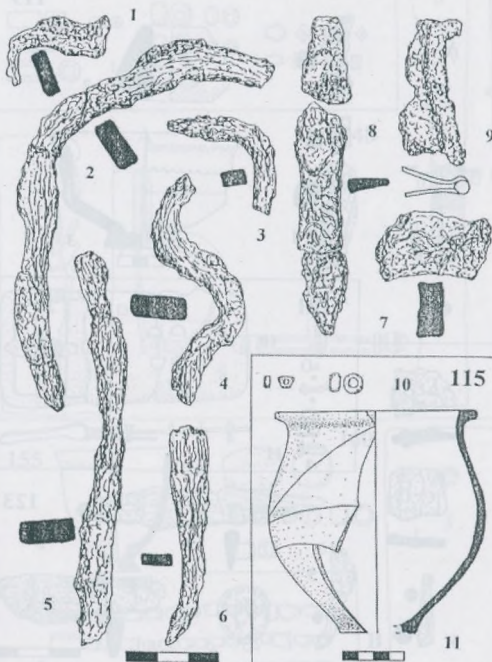
V

6. sz. tábla

VI

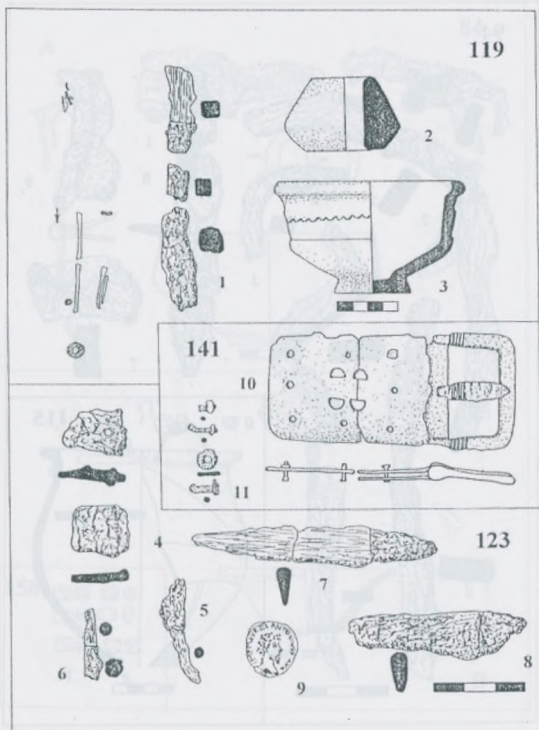
94

7. sz. tábla

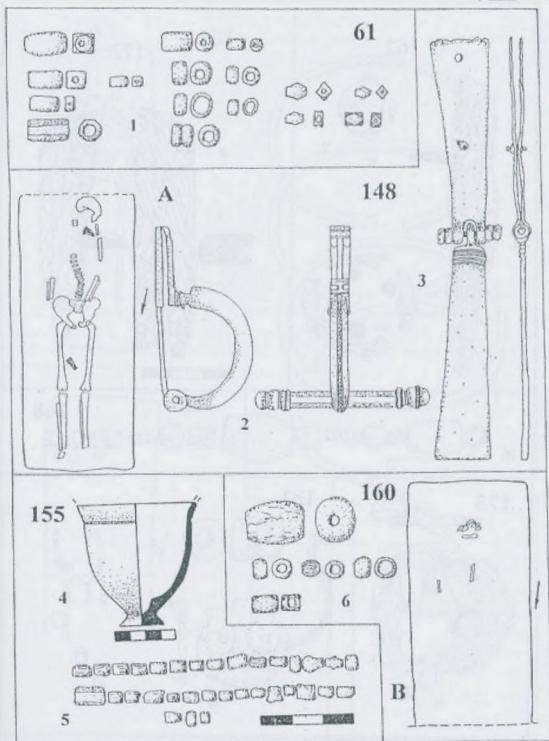
VII

119

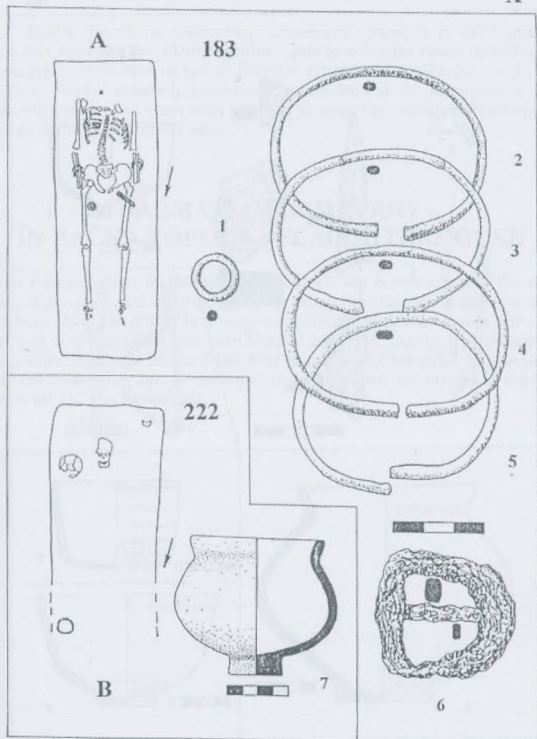
8. sz. tábla

VIII

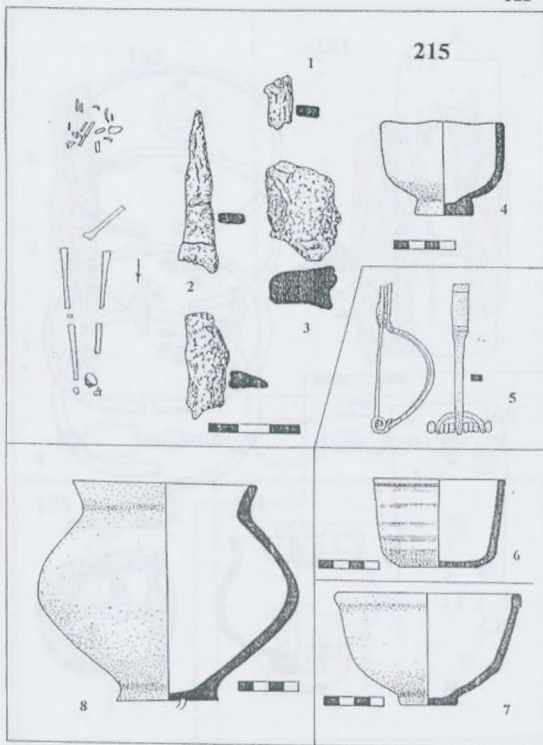
10. sz. tábla

X

11. sz. tábla

XI

SARMATSKA NEKROPOLA BAČKA TOPOLA - KLANICA

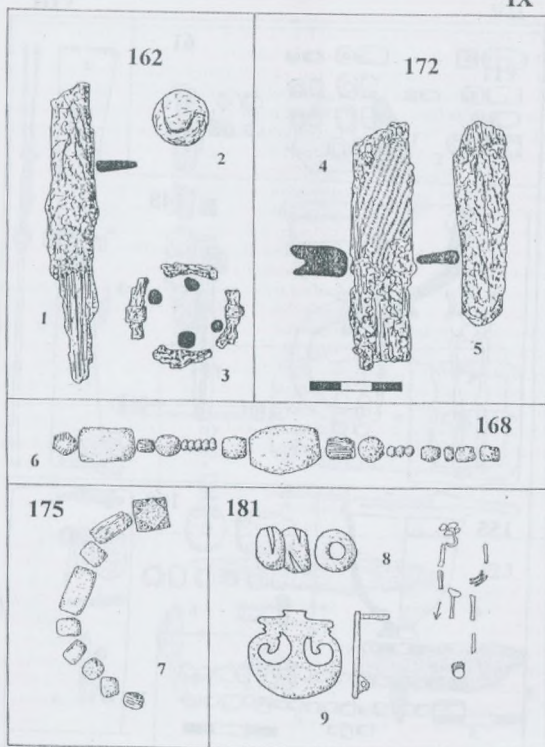
U Bačkoj Topoli, na takozvanom „Bankertu“, otpočela je 1972. godine izgradnja nove klanice. Sledeće godine, kada je subotički muzej obavešten o pronađenim grobovima na radnoj površini, centralni deo nekropole je već bio uništen. Tokom zaštitnih iskopavanja pronađeno je 41 sarmatski i 166 avarskih grobova. U ovom radu obrađen je samo sarmatski deo nekropole, koja se datira u sredinu III veka.

SARMATIAN CEMETERY IN BAČKA TOPOLA – SLAUGHTERHOUSE

In Bačka Topola, in the so-called *Bankert*, the construction of the new slaughterhouse began in 1972. Next year, when the Museum in Subotica was informed about the graves that were discovered in the building area, the central part of the cemetery had been already destroyed. During the preserving excavations 41 Sarmatian and 166 Avar graves were discovered. In this work only the Sarmatian part of the cemetery, dating from the middle of the 3rd century A.D., was worked out.

9. sz. tábla

IX

Szarmata sír kerámia – Bánkert
Sarmatska grobna keramija Bačka Topola – Bankert

